

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 11, Αρ. 1Α (2022)

**Διαπολιτισμική εκπαίδευση
προσφύγων/μεταναστών μαθητών στην Α/θμια
Εκπαίδευση: Δυνατότητες και Προβληματισμοί για
την εξ αποστάσεως εφαρμογή της.**

*Βασίλειος Χαρίτος, Κώστας Παπαχρήστος,
Ευαγγελία Μανούσου*

doi: [10.12681/icodl.3596](https://doi.org/10.12681/icodl.3596)

**Διαπολιτισμική εκπαίδευση προσφύγων/μεταναστών μαθητών στην Α/θμια Εκπαίδευση:
Δυνατότητες και Προβληματισμοί για την εξ αποστάσεως εφαρμογή της**

**Intercultural education of refugee / immigrant students in Primary Education: Possibilities
and Concerns for the distance learning implementation**

Βασίλειος Χαρίτος
ΣΕΕ(ΠΕ70)
vahar@sch.gr

Κώστας Παπαχρήστος
ΣΕΕ(ΠΕ70)
papachristos.kostas@yahoo.gr

Ευαγγελία Μανούσου
ΣΕΕ(ΠΕ70)
manousoug@gmail.com

Abstract

With this presentation we want to highlight the language education of refugee students, based on the principles of interculturalism and the promotion of measures for the smooth integration of these children, as implemented in Greece, mainly by the Ministry of Education and other institutions. While the implementation is traditional, the needs and possibilities for their remote coverage for both the pandemic period and beyond are being explored. The structures for providing language education are described in TY, as well as in ΔΥΕΠ, in the Refugee Accommodation Centers (ΚΦΠ) and in the branches of Kindergartens, etc. We present the ΑΠΣ for the language education and integration of the minor refugees of ΥΠΑΙΘ - ΙΕΠ, but also auxiliary - supplementary material of ΔΥΕΠ, the Open Curricula for the teaching of the Greek language of TY ΖΕΠ Primary & Secondary Education. Extensive reference is made to the role of teachers and the goal setting that should be followed for the language education of the students / three as well as the didactic approaches are pointed out. The necessary preparation is pointed out, as well as the training efforts of the Ministry of Education. - ΙΕΠ, of Universities and other Institutions for the strengthening of the intercultural Ability and Readiness for the teaching of Greek as a second or foreign language, the development of the communication skills of the children, but also of their cognitive academic language ability. It is proposed the creation of systematic distance training programs and support for teachers working in TY ΖΕΠ, ΔΥΕΠ, while emphasis will be placed on distance educational material, which can be utilized in any refugee education structure.

Περίληψη

Με την παρούσα εισήγηση θέλουμε να αναδείξουμε διαστάσεις της εκπαίδευσης των προσφύγων μαθητών, με βάση τις αρχές της διαπολιτισμικότητας και την προώθηση μέτρων για την ομαλή ένταξη των παιδιών αυτών, όπως αυτή υλοποιείται στην Ελλάδα, κυρίως από το ΥΠΑΙΘ-ΙΕΠ και άλλους φορείς. Ενώ η υλοποίηση πραγματοποιείται παραδοσιακά, δια ζώσης, εξετάζονται οι ανάγκες και οι δυνατότητες για την κάλυψη τους εξ αποστάσεως τόσο για την περίοδο της πανδημίας όσο και μετά από αυτήν. Μεθοδολογικά, εκτός από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση ενός ογκώδους, αυτή τη στιγμή, υλικού που απευθύνεται σε πρόσφυγες και μετανάστες/ριες μαθητές/τριες επιχειρείται και μία κριτική ανάγνωσή του με σκοπό τη διευκόλυνση των εκπαιδευτικών τόσο για την επιλογή όσο και για την εφαρμογή του.

Περιγράφονται οι δομές παροχής γλωσσικής εκπαίδευσης στις Τ.Υ. Ι & ΙΙ, στις Δ.Υ.Ε.Π., στα Κέντρα Φιλοξενίας Προσφύγων (Κ.Φ.Π.), στα παραρτήματα Νηπιαγωγείων, κλπ.. Παρουσιάζονται τα Α.Π.Σ. για τη γλωσσική εκπαίδευση και ένταξη των ανήλικων προσφύγων του Υ.ΠΑΙ.Θ. – Ι.Ε.Π., αλλά και βοηθητικό - συμπληρωματικό υλικό των Δ.Υ.Ε.Π., τα Ανοιχτά Προγράμματα Σπουδών για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας των ΤΥ ΖΕΠ Α/θμιας & Β/θμιας Εκπαίδευσης. Γίνεται εκτενής αναφορά στον ρόλο των εκπαιδευτικών και επισημαίνεται η στοχοθεσία, που πρέπει να ακολουθούν για την γλωσσική εκπαίδευση των μαθητών/τριών, καθώς και οι διδακτικές προσεγγίσεις. Επισημαίνεται η αναγκαία προετοιμασία τους, καθώς και οι επιμορφωτικές προσπάθειες του Υ.ΠΑΙ.Θ. – Ι.Ε.Π., των Πανεπιστημίων και άλλων Φορέων για την ενίσχυση της διαπολιτισμικής Ικανότητας και Ετοιμότητας για τη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας, την ανάπτυξη των επικοινωνιακών δεξιοτήτων των παιδιών, αλλά και της γνωστικής ακαδημαϊκής γλωσσικής ικανότητάς τους. Προτείνεται η δημιουργία προγραμμάτων συστηματικής εξ αποστάσεως επιμόρφωσης και υποστήριξης των εκπαιδευτικών που εργάζονται σε ΤΥ ΖΕΠ, Δ.Υ.Ε.Π, όπου θα δίνεται έμφαση στο εξ αποστάσεως εκπαιδευτικό υλικό, το οποίο θα μπορεί να αξιοποιηθεί σε κάθε δομή εκπαίδευσης προσφύγων.

Λέξεις-κλειδιά: Διαπολιτισμική εκπαίδευση, υλικό, πρόσφυγες, μετανάστες, πανδημία, εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Εισαγωγή

Το UNHCR επισημαίνει ότι το 2020, πολλές σημαντικές κρίσεις, συγκρούσεις παλιές, αλλά και νέες, οδήγησαν 11,2 εκατομμύρια ανθρώπους να μετακινηθούν, αριθμός μεγαλύτερος από τα 11 εκατομμύρια που μετακινήθηκαν το 2019 (UNHCR, 2020). Οι τεράστιοι αυτοί αριθμοί ανθρώπων αποτελούν τμήμα των 82,4 εκατομμυρίων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο που είχαν εκτοπιστεί βίαια μέχρι το τέλος του 2020, λόγω διώξεων, συγκρούσεων, βίας ή παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (UNHCR, 2020).

Σκοπός της παρούσας εισήγησης είναι να αναδειχθούν διαστάσεις της δια ζώσης εκπαίδευσης των προσφύγων μαθητών, με βάση τις αρχές της διαπολιτισμικότητας και την προώθηση μέτρων για την ομαλή ένταξη των παιδιών αυτών, όπως αυτή υλοποιείται στην Ελλάδα, κυρίως από το ΥΠΑΙΘ-ΙΕΠ, αλλά και άλλους φορείς. Επιπλέον αναδεικνύονται οι αδυναμίες που διαπιστώθηκαν στην περίοδο της πανδημίας όταν εφαρμόστηκε η εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Η υλοποίηση πραγματοποιείται παραδοσιακά, δια ζώσης και εξετάζονται οι ανάγκες και οι δυνατότητες για την κάλυψή τους εξ αποστάσεως τόσο για την περίοδο της πανδημίας όσο και για μετά από αυτήν. Μεθοδολογικά, πραγματοποιείται βιβλιογραφική ανασκόπηση της κατάστασης της εκπαίδευσης των προσφύγων/μεταναστών στην Ελλάδα σήμερα και παρουσιάζεται το πλούσιο ψηφιακό υλικό που απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς οι οποίοι εκπαιδεύουν πρόσφυγες και μετανάστες/ριες μαθητές/τριες. Επιπλέον επιχειρείται μία κριτική ανάγνωσή του με σκοπό τη διευκόλυνση των εκπαιδευτικών τόσο για την επιλογή όσο και για την εφαρμογή του είτε δια ζώσης είτε εξ αποστάσεως. Παρουσιάζεται η κατάσταση της εφαρμογής της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στους πρόσφυγες και μετανάστες την περίοδο της πανδημίας. Όσον αφορά την εξ αποστάσεως παρουσιάζονται τα προβλήματα και οι δυνατότητες της αξιοποίησής της στην εκπαίδευση των

προσφύγων/μεταναστών. Η εργασία αποτελείται από 7 ενότητες που αφορούν α) την εκπαίδευση των προσφύγων στην Ελλάδα σήμερα, β) την ελληνική και διεθνή διάσταση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, γ) τη γλωσσική εκπαίδευση προσφύγων/μεταναστών μαθητών/τριών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, δ) τα προγράμματα Σπουδών για την εκπαίδευση προσφύγων/μεταναστών μαθητών/τριών στην Ελλάδα, ε) το ρόλο των εκπαιδευτικών στην εκπαίδευση προσφύγων/μεταναστών μαθητών/τριών, στ) την παρουσίαση του ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού για την εκπαίδευση προσφύγων/μεταναστών μαθητών/τριών στην Ελλάδα και ζ) τα ζητήματα που αφορούν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση μεταναστών/προσφύγων μαθητών/τριών στην Ελλάδα. Στα συμπεράσματα επιχειρείται μια κριτική σύνθεση των παραπάνω ζητημάτων.

Η εκπαίδευση των προσφύγων στην Ελλάδα σήμερα

Η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες εκτιμά ότι στην Ελλάδα σήμερα βρίσκονται περίπου 31.000 άνθρωποι μόνο από το Αφγανιστάν (στοιχεία Ιουλίου, 2021), εκ των οποίων το 62% είναι γυναίκες και παιδιά (Associated Press, 2021). Το 32% δε των ασυνόδευτων παιδιών που έφθασαν στην Ελλάδα, έως το τέλος Ιουλίου του 2021, προέρχονται από την ίδια χώρα και μάλιστα έφυγαν πριν το καθεστώς των Ταλιμπάν αναλάβει την εξουσία. Μέχρι τώρα δεν έχει υπάρξει αξιοσημείωτη αύξηση εξόδου από το Αφγανιστάν, ίσως από το φόβο και τα μέτρα καταστολής του καθεστώτος, ίσως από τα ενισχυμένα μέτρα φύλαξης που εφαρμόζει η Τουρκία στα ανατολικά της σύνορα ή ίσως από τη βοήθεια που προσφέρουν η Ε.Ε. και άλλοι σε χώρες που φιλοξενούν πρόσφυγες, ώστε να παραμένουν εκεί. Η ουσία είναι ότι τόσο η Ε.Ε. όσο και η χώρα μας με ένα βιώσιμο και δίκαιο πλαίσιο για τη μετανάστευση και την παροχή ασύλου, θα μπορεί να προσφέρει σαφείς όρους για το ποιοι είναι δεκτοί και ποιες είναι οι αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης και εκπαίδευσης σε αυτούς που φθάνουν εδώ.

Στις 18 Οκτωβρίου 2021 η Ελλάδα έγινε το 19^ο μέλος του International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), καθώς προσχώρησε σε ένα διεθνή οργανισμό που εργάζεται για την εξεύρεση καινοτόμων λύσεων στις περιφερειακές προκλήσεις της μετανάστευσης. Το ICMPD αποτελεί σήμερα έναν από τους σημαντικότερους οργανισμούς που προωθούν τον διάλογο και τη συνεργασία για θέματα μετανάστευσης και ασύλου εντός και εκτός Ευρώπης, μεταξύ διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών, συμπεριλαμβανομένων των κύριων χωρών προέλευσης και διέλευσης. Ιδρύθηκε με πρωτοβουλία της Αυστρίας και της Ελβετίας το 1993, σε μια εποχή που η μεταναστευτική πραγματικότητα στην Ευρώπη άλλαξε δραματικά από τις πολιτικές αλλαγές στην Ανατολική Ευρώπη και από τις βαλκανικές συγκρούσεις. Η ένταξη της Ελλάδας πραγματοποιήθηκε μετά την ένταξη της Γερμανίας (2020), της Τουρκίας και της Μάλτας (2018). Είχαν προηγηθεί χώρες όπως, η Ουγγαρία το 1995, η Σλοβενίας το 1998, η Τσεχική Δημοκρατία το 2001, η Σουηδία, η Πολωνία κ.ά. (ICMPD, 2021).

Μόνο στην Ευρώπη, σχεδόν 416.600 αιτούντες άσυλο υπέβαλαν αίτηση σε ευρωπαϊκές χώρες μέσα στο 2020, η πλειονότητα των οποίων ήταν Σύροι, Αφγανοί, Βενεζουελάνοι, και Κολομβιανοί (Eurostat, 2021 οπ. αναφ. Καρατράντου, & Παναγιωτακόπουλος, 2021). Σύμφωνα με τα δεδομένα της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ από 40 χώρες, το γενικό ποσοστό εγγραφών των προσφύγων στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, κατά το σχολικό έτος 2019-2020, ανήλθε μόλις στο 34 τοις εκατό. Προφανώς σε κάθε χώρα, το ποσοστό αυτό υπολείπεται κατά πολύ από αυτό των παιδιών της κοινότητας υποδοχής.

Ευτυχώς, για την Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και για το ίδιο διάστημα, τα στοιχεία δείχνουν ότι από τον Μάρτιο του 2019 έως τον Μάρτιο του 2020 τα γενικά ποσοστά φοίτησης για τα παιδιά πρόσφυγες έφτασαν το 68 τοις εκατό (UNHCR, 2021). Από την άλλη, η πανδημία που βιώνουμε όλοι πιθανόν να έχει υπονομεύσει τις ευκαιρίες των προσφύγων ακόμα περισσότερο. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο κορωνοϊός αναστάτωσε περαιτέρω την εκπαίδευση όλων των παιδιών, όμως για τα παιδιά πρόσφυγες - που αντιμετώπιζαν ήδη σημαντικά εμπόδια στο να πάνε σχολείο - μπορεί να γκρεμίσει κάθε ελπίδα να λάβουν την αναγκαία εκπαίδευση που χρειάζονται. Ωστόσο, έχει επαρκώς επισημανθεί ότι τα κράτη που φιλοξενούν μεγάλο αριθμό εκτοπισμένων ανθρώπων χρειάζονται στήριξη στην ανάπτυξη της σχετικής υποδομής όπως, περισσότερες σχολικές αίθουσες, κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό, επιμόρφωση του εκπαιδευτικού προσωπικού πάνω σε εξειδικευμένα αντικείμενα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, στήριξη και δομές για έφηβες νέες γυναίκες, καθώς και επενδύσεις στην τεχνολογία και τη συνδεσιμότητα προκειμένου να επιτυγχάνεται στοιχειώδης εξΑΕ για να γεφυρωθεί, όσο είναι δυνατόν, το ψηφιακό χάσμα και η ελλιπής εκπαιδευτική διαδικασία.

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση κρίνεται ως βασικό από όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ και ως εκ τούτου δίνεται η δυνατότητα σε όλα ανεξαιρέτως τα παιδιά να φοιτούν στα σχολεία. Δίνεται επίσης προτεραιότητα εδώ και πολλά χρόνια στη γλωσσική στήριξη των παιδιών των μεταναστών, καθώς η καλή γνώση της γλώσσας της χώρας υποδοχής θεωρείται κλειδί για την ομαλή ένταξη (Χαρίτος, 2019). Η διαπολιτισμική εκπαίδευση, επομένως ως προσέγγιση διδασκαλίας και η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών με στόχο την ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων που θα ανταποκρίνονται στην πολιτισμική ετερογένεια του μαθητικού πληθυσμού αποτελούν προτεραιότητα (Χαρίτος, 2021). Ήδη από το 2007 οι προτάσεις εκπαιδευτικής πολιτικής του ΟΟΣΑ (Field, Kuczera, & Pont, 2007), που μπορούν να προάγουν την ένταξη των παιδιών των μεταναστών στο σχολικό περιβάλλον, μεταξύ άλλων, συνοψίζονται στα εξής:

- α. Η προσχολική εκπαίδευση αποτελεί το κατάλληλο περιβάλλον εκμάθησης της δεύτερης γλώσσας, για το λόγο αυτό ειδικά μέτρα πρέπει να ενθαρρύνουν τη φοίτηση των παιδιών των μεταναστών στην εκπαιδευτική αυτή βαθμίδα.
- β. Τα παιδιά των μεταναστών με την άφιξή τους στη χώρα υποδοχής συχνά έχουν ανάγκη από ενισχυτική γλωσσική διδασκαλία η οποία δεν θα απομονώνει τους μαθητές αυτούς από τις κανονικές τάξεις και η περίοδος προσαρμογής δεν θα πρέπει να ξεπερνά το διάστημα του ενός χρόνου.
- γ. Ειδικά στις χώρες που ο αριθμός των μεταναστών αυξάνεται απότομα, οι εκπαιδευτικοί είναι αναγκαίο να αναπτύξουν νέες επαγγελματικές δεξιότητες και πρακτικές, για να καταφέρουν να ανταποκριθούν αποτελεσματικά στις νέες απαιτήσεις που παρουσιάζονται (επιμορφώσεις, αναλυτικό πρόγραμμα, διαφοροποιημένη διδασκαλία κ.ά.).

Η ελληνική και διεθνής διάσταση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

Έτσι λοιπόν η μετανάστευση, που διαρκώς διογκώνει και οξύνει το πρόβλημα των αλλοδαπών μαθητών και στην Ελλάδα, αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις της εποχής μας. Δεν είναι δηλαδή μόνον η χώρα μας που καλείται να επιλύσει πολύπλοκα εκπαιδευτικά ζητήματα σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και να διαχειριστεί με επιτυχία και προοπτική προγράμματα αξιοποίησης και ίσων ευκαιριών για άτομα και ομάδες διαφορετικής εθνοπολιτισμικής καταγωγής. Παρόμοια ζητήματα έχουν μπει εδώ

και πολλά χρόνια, επιτακτικά, στην πολιτική ατζέντα όλων σχεδόν των χωρών του δυτικού κόσμου δεδομένου ότι ο πολυπολιτισμός είναι παγκόσμιο χαρακτηριστικό φαινόμενο. Σε πολλές χώρες η αθρόα εισροή μεταναστών συνεχίζεται εντατικά αρκετές δεκαετίες και η επιτυχής ένταξη παιδιών δεύτερης και τρίτης γενιάς δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένη. Ο Iram (2003) μετά από διεθνή έρευνα που πραγματοποίησε για την εκπαίδευση των μειονοτήτων κατέληξε στα εξής συμπεράσματα:

- οι συνταγματικές διατάξεις κάθε χώρας δεν είναι υποχρεωτικά εγγύηση ισότητας και δικαιοσύνης, ιδιαιτέρως όταν υπάρχει στο κράτος διαφορά μεταξύ εθνοπολιτισμικών και γλωσσικών ομάδων και ακόμη περισσότερο όταν οι ομάδες αυτές κατέχουν, υπερισχύουν και υποτάσσουν κράτη μέσα σε ένα εθνικό πλαίσιο.
- Είναι δύσκολο να μετρηθεί ή να εκτιμηθεί η επιτυχία της πολυπολιτισμικής ανάπτυξης ή ακόμα καλύτερα ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα. Αυτό συμβαίνει διότι η έκβαση της ανοχής ή της ανεκτικότητας και της διαπολιτισμικής επικοινωνίας ξεθωριάζει και απειλείται όταν το αποτέλεσμα προγραμμάτων για πολιτισμική ανάπτυξη είναι η πολιτισμική επικράτηση και όχι η πολιτισμική όσμωση.
- Η πολυπολιτισμική ανάπτυξη ίσως είναι δύσκολο να υιοθετηθεί σε κυβερνητικό επίπεδο, διότι οι κρατικές υπηρεσίες και τα ιδρύματα δεν είναι εξοικειωμένα με την ιστορία και τις κοινωνικές δομές μιας άλλης χώρας.
- Η επίσημη πολιτική γλωσσικής ανάπτυξης μιας χώρας είναι σπουδαίος παράγοντας της πολυπολιτισμικής ανάπτυξης και το εκπαιδευτικό πλαίσιο τέτοιων πολιτικών δείχνει το βαθμό της δέσμευσης απέναντι στη γλωσσική και πολιτισμική ισότητα.
- Η απροκάλυπτη εχθρότητα ή η υποτίμηση εθνικών ομάδων υπονομεύουν σε βάθος τις διαπραγματευτικές επιθυμίες των πολιτικών ή των εκπαιδευτικών.
- Έχουν γίνει αξιόλογα βήματα παγκοσμίως σε ανάπτυξη πολυπολιτισμικών προγραμμάτων και ιδεών στα εκπαιδευτικά συστήματα πολλών χωρών, αλλά τα προγράμματα αυτά είναι ακόμη στην αρχή, πρέπει να εκσυγχρονιστούν και να διευρυνθούν, για να αντιμετωπίσουν τις συνθήκες που αλλάζουν και τις εντάσεις που εμφανίζονται τόσο συχνά.
- Είναι έκδηλη ανάγκη να εκτιμήσουν οι χώρες τη δημογραφική τους τάση και να σχεδιάσουν για το μέλλον την πολυπολιτισμική τους ανάπτυξη συγχρόνως με τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων.

Σήμερα, η διαπολιτισμική εκπαίδευση θεωρείται η καταλληλότερη απάντηση στο πλαίσιο της παγκοσμιότητας και της αυξανόμενης σύγκλισης των διαφορετικών γλωσσών, θρησκείων και εθνοπολιτισμικών μορφών συμπεριφοράς και σκέψης. Η μεταβολή αυτή ίσως στο μέλλον αποδειχθεί επαναστατική για το σύνολο της εκπαίδευσης μιας και αντικαθίστανται οι προηγούμενες αντισταθμιστικές προσεγγίσεις κατά τις οποίες οι αλλοδαποί και η ανάπτυξή τους σε πολυπολιτισμικό περιβάλλον είχε μόνο την προοπτική της σκοπιμότητας ή του κινδύνου για την ήδη υπάρχουσα κοινωνία. Για πρώτη φορά μέσα στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης η εκπαίδευση αλλοδαπών μαθητών δε θεωρείται πρόβλημα ή κίνδυνος και αναγνωρίζεται επίσημα η πιθανότητα ενίσχυσης και εμπλουτισμού προσωπικής και κοινωνικής συμπεριφοράς με στοιχεία από διαφορετικές εθνοπολιτισμικές και θρησκευτικές καταβολές. Αν και στην παρούσα μελέτη η προσπάθειά μας επικεντρώνεται αφενός στην καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης σε σχέση με το προσφερόμενο εκπαιδευτικό υλικό και την εφαρμογή του αφετέρου στις δυνατότητες και τις προοπτικές για την εξ αποστάσεως εφαρμογή του, είναι απαραίτητο να αναφερθούμε στις πολιτικές που εφαρμόζονται για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση σε άλλα κράτη μέλη της

Ε.Ε., καθώς έχει ενδιαφέρον η ανταλλαγή πληροφοριών για διδακτικές εμπειρίες, πολιτικές ένταξης ή πολιτικές ίσων εκπαιδευτικών ευκαιριών κ.ά. και οι κυβερνήσεις ενθαρρύνουν προς αυτήν την κατεύθυνση, ώστε να αξιοποιηθούν αυτές οι καλές πρακτικές.

Είναι επίσης κατανοητό ότι δεν εφαρμόζεται παντού η ίδια εκπαιδευτική πολιτική αν και σε πολλές περιπτώσεις μπορεί κανείς να αναγνωρίσει κοινές δράσεις και ομοιότητες. Διαφορές διαπιστώνονται όχι μόνον ανάμεσα στις πιο παλαιές και τις πιο πρόσφατες χώρες υποδοχής μεταναστών, αλλά και μεταξύ των ίδιων των παλαιών χωρών υποδοχής μεταναστών. Η χώρα μας προσπαθεί να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες της πολυπολιτισμικότητας και πειραματίζεται με στρατηγικές εδώ και αρκετά χρόνια, έχει μεγαλύτερη μεταναστευτική εμπειρία σε σχέση με πολλούς άλλους και υιοθετεί εκπαιδευτικές προσεγγίσεις που δεν παρουσιάζουν εντυπωσιακές αποκλίσεις από χώρες με παράδοση στις μετακινήσεις πληθυσμών. Επιβεβαιώνουν όμως την αγωνία τους για το μέλλον και τη διαπιστωμένη ανομοιογένεια στην οποία αναφερθήκαμε, επιπλέον την περίοδο της πανδημίας η εξ αποστάσεως εκπαίδευση σε πρόσφυγες και μετανάστες ήταν σχεδόν ανύπαρκτη με αποτέλεσμα η εκπαίδευση τους να αντιμετωπίζει ακόμη μεγαλύτερα προβλήματα.

Στη μελέτη της Αποστολίδου (2019), για τον «σχεδιασμό και εφαρμογή πολιτισμικά προσαρμοσμένων προγραμμάτων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης για ενήλικες πρόσφυγες», δίνει ορισμένες σημαντικές κατευθύνσεις και προτάσεις για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση των προσφύγων. Αν και η έρευνα αναφέρεται σε ενήλικες εκπαιδευόμενους εισάγονται ορισμένες σύγχρονες τάσεις που μπορούν να αξιοποιηθούν και στην σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση των προσφύγων και μεταναστών, όταν παραστεί ανάγκη, ώστε να μειωθούν τα κενά της εκπαίδευσης τους. Οι σύγχρονες τάσεις της «μιντιακά διαμεσολαβούμενης εκπαιδευτικής διαδικασίας» (Σοφός, Απόστολος & Παράσχου, 2016, σελ. 21 οπ. αναφ. Αποστολίδου, 2019), αλλά και η σχετική απελευθέρωση, υπό προϋποθέσεις, από χωροχρονικούς περιορισμούς που παρέχει η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, μπορούν να δώσουν νέες δυνατότητες και προοπτικές στη διαπολιτισμική εκπαίδευση.

Η εκπαίδευση προσφύγων/μεταναστών μαθητών/τριών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα

Το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων (Υ.ΠΑΙ.Θ.), στο πλαίσιο των αρχών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, έχοντας ως βασική αρχή την προώθηση μέτρων που αποβλέπουν στην άρση των ανισοτήτων και στη διασφάλιση ισότητας ευκαιριών στην εκπαίδευση για όλους τους/τις μαθητές/τριες, που δεν έχουν την απαιτούμενη γνώση της ελληνικής γλώσσας (Αλλοδαπών, Παλιννοστούντων, Προσφύγων, Ευάλωτων Κοινωνικών Ομάδων κτλ.), εφαρμόζει, στο πλαίσιο της λειτουργίας των ΤΥ I και II ΖΕΠ, ένα ευέλικτο σχήμα θεσμικής και διδακτικής παρέμβασης, το οποίο επιτρέπει στη σχολική μονάδα, αφού σταθμίσει τις πραγματικές εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών/τριών αυτών και τις δυνατότητές της, να επιλέξει εκείνο το σχήμα που μπορεί να τους παρέχει επιπλέον διδακτική υποστήριξη, με σκοπό να τους βοηθήσει να προσαρμοστούν και να ενταχθούν πλήρως στις κανονικές τάξεις στις οποίες είναι εγγεγραμμένοι, σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία (ενδ. βλ. «Οδηγίες και κατευθύνσεις για την ίδρυση και λειτουργία Τάξεων Υποδοχής (ΤΥ) ΖΕΠ, για το σχολικό έτος 2019-2020 σε δημοτικά σχολεία της χώρας – Β' Φάση»). Ωστόσο ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός του Υπουργείου Παιδείας, λαμβάνοντας υπόψη και την ιδιαιτερότητα της ομάδας των μαθητών/τριών προσφύγων, διαφοροποιείται και ανάλογα με την ηλικία των παιδιών από το σχολικό έτος 2016-2017 (Παπαχρήστος, 2021). Η λειτουργία των ΤΥ ΖΕΠ στις δημόσιες σχολικές μονάδες συνεχίζεται αδιάλειπτα

έως και σήμερα και διατηρείται και ενισχύεται με επέκταση του θεσμού και στην Δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Παράλληλα το Ι.Ε.Π επεσήμαινε την αναγκαιότητα, εξαιτίας του μεγάλου αριθμού και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του προσφυγικού μαθητικού πληθυσμού, που δεν είχε ενταχθεί στον αστικό ιστό, η σχολική χρονιά 2016-2017 να λειτουργήσει προπαρασκευαστικά με σκοπό τη σταδιακή, αλλά στέρεη μετάβαση των προσφυγόπαιδων στη σχολική κανονικότητα γενικώς και την ένταξή τους στο ελληνικό πρόγραμμα σπουδών στην περίπτωση παραμονής τους στην Ελλάδα, διασφαλίζοντας συνάμα και την ομαλή λειτουργία των σχολικών μονάδων (Ι.Ε.Π., 2016). Το σχολικό έτος 2016-2017 χαρακτηρίστηκε ως «προενταξιακό» και η σχολική χρονιά χαρακτηρίστηκε ως μεταβατική. Ειδικότερα:

- Για τις ηλικίες 4 έως 7 προβλεπόταν να ιδρυθούν παραρτήματα νηπιαγωγείων εντός των Κέντρων Φιλοξενίας.
- Τα παιδιά που δεν ζουν σε οργανωμένα Κέντρα Φιλοξενίας, αλλά σε διαμερίσματα ή άλλους χώρους σε αστικά κέντρα, θα μπορούν να φοιτήσουν σε Νηπιαγωγεία ή Τάξεις Υποδοχής που θα λειτουργήσουν σε κοντινά Νηπιαγωγεία, Δημοτικά, Γυμνάσια (ηλικίας 4 έως 15 ετών), θα ενταχθούν σε Τάξεις Υποδοχής των γειτονικών δημόσιων σχολείων.
- Όσον αφορά στα ασυνόδευτα παιδιά ηλικίας 14-18, το ΚΑΝΕΠ της ΓΣΕΕ μαζί με την Διεύθυνση Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και άλλους φορείς θα εκπονήσουν το σχέδιο ένταξής τους.
- Τα μαθήματα στις Δ.Υ.Ε.Π. που βρίσκονται κοντά στα Κέντρα Φιλοξενίας θα γίνονται καθημερινά απογευματινές ώρες (14.00 με 18.00), και για τη σχολική χρονιά 2016-2017, αφορούν εντατική εκμάθηση ελληνικής και αγγλικής γλώσσας, μαθηματικών και ηλεκτρονικών υπολογιστών.
- Για τους έφηβους πρόσφυγες προβλέπονταν εκπαιδευτικές δράσεις.

Συγχρόνως, το Υπουργείο Παιδείας από το διδακτικό έτος 2016-2017 εξέδωσε Υπουργικές Αποφάσεις σχετικές με την ίδρυση, οργάνωση και λειτουργία Δ.Υ.Ε.Π., καθώς και εγκυκλίους για πρόσκληση μόνιμων εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και για υποβολή αιτήσεων αποσπάσεων για ορισμό Συντονιστών Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΣΕΠ) σε κέντρα φιλοξενίας προσφύγων. Σημειώνουμε ότι διαδικασίες προχώρησαν και για τη δυνατότητα πρόσληψης αναπληρωτών εκπαιδευτικών για την υποστήριξη των Δ.Υ.Ε.Π., τόσο στην Α/θμια όσο και στη Β/θμια Εκπαίδευση, στο πλαίσιο της Πράξης «Ένταξη Ευάλωτων Κοινωνικών Ομάδων (ΕΚΟ)» του ΕΠ «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» (ΕΣΠΑ 2014-2020). Το Ωρολόγιο Πρόγραμμα των Δ.Υ.Ε.Π. ορίζεται στο άρθρο 4 της Κ.Υ.Α. 152360/ΓΔ4/19.09-.016 (ΦΕΚ Β' 3049/2016) και συντάσσεται με τη συνεργασία του αρμόδιου Σχολικού Συμβούλου παιδαγωγικής ευθύνης της σχολικής μονάδας, του Συντονιστή Εκπαίδευσης Προσφύγων και του υπεύθυνου εκπαιδευτικού λειτουργίας εκάστης Δ.Υ.Ε.Π. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της πρώτης ημέρας λειτουργίας των Δ.Υ.Ε.Π. περιελάμβανε την προσαρμογή και εξοικείωση των παιδιών των προσφύγων με τους σχολικούς χώρους και δραστηριότητες υποδοχής αυτών από τους εκπαιδευτικούς και φοιτώντες μαθητές στην περίπτωση που λειτουργεί Ολοήμερο Πρόγραμμα στο σχολείο. Προτεινόταν εναλλακτικά και κατά περίπτωση να γίνεται ενημέρωση των παιδιών των προσφύγων από τους εκπαιδευτικούς αρχικά στα Κέντρα Φιλοξενίας, παρουσία των γονέων τους και στη συνέχεια να αναχωρούν για τα σχολεία που είχαν οριστεί (Υ.Α. αριθμ. 166646/ΓΔ4/10.10.16, ΦΕΚ 3237/2016, τ. β'), ώστε να λειτουργήσουν ως Δ.Υ.Ε.Π. Ο

θεσμός των απογευματινών δομών υποδοχής για την εκπαίδευση των προσφυγοπαίδων (ΔΥΕΠ) εξακολουθεί να λειτουργεί μέχρι σήμερα προκειμένου οι άρτι αφιχθέντες στην χώρα μαθητές πρόσφυγες να εξοικειώνονται με τους κανόνες της σχολικής ζωής, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές ανάγκες τους και έχοντας σαφή προενταξιακό χαρακτήρα.

Για την χάραξη της πολιτικής για την ένταξη των μεταναστών/προσφύγων μαθητών/τριών ειδικοί επιστήμονες του κύκλου δικαιωμάτων του Παιδιού του Συνηγούρου του Πολίτη και υπό την εποπτεία και συντονισμό της Βοηθού Συνηγούρου του Πολίτη για τα Δικαιώματα του Παιδιού Θεώνης Κουφονικολάκου, σε Έκθεση που αφορά την περίοδο Ιανουαρίου-Δεκεμβρίου 2018 (σελ. 113-114), που εκπονήθηκε στο πλαίσιο της συνεργασίας του Συνηγούρου του Πολίτη με την UNICEF και του μηχανισμού λειτουργίας του Δικτύου των παιδιών που μετακινούνται, συστήνουν και επισημαίνουν την αναγκαιότητα γενίκευσης της λειτουργίας των Τάξεων Υποδοχής και την συμμετοχή των μαθητών/τριών στην «επίσημη» σχολική εκπαίδευση και τη μείωση των Δ.Υ.Ε.Π., καθώς η υλοποίηση της πρόσβασης στην δημόσια εκπαίδευση μέσω των Δ.Υ.Ε.Π. γεννά ερωτήματα ως προς την ουσιαστική κοινωνική ενσωμάτωση, την απόκτηση επαγγελματικών δεξιοτήτων αλλά και τις τυχόν επιπτώσεις στην εξέλιξη και ανάπτυξη των παιδιών. Οι Δ.Υ.Ε.Π. στην πράξη λειτούργησαν ως ένα ξεχωριστό σχολείο, αποκλείοντας οποιαδήποτε δυνατότητα ένταξης και κοινωνικοποίησης ελλείψει επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης με τον ελληνόφωνο πληθυσμό. Στην ίδια έκθεση επισημαίνεται η ενίσχυση της ένταξης των παιδιών άνω των 15 ετών στο εκπαιδευτικό σύστημα και η ενίσχυση του θεσμού της διαπολιτισμικής διαμεσολάβησης και διερμηνείας στο σχολικό περιβάλλον, ιδίως στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η παρέμβαση του κράτους μέσω συναντήσεων και δράσεων ευαισθητοποίησης σε συνεργασία με εκπαιδευτικούς και τοπικές κοινότητες συστήνεται, ώστε να υπάρχει επαρκής προετοιμασία της κοινότητας για την υποδοχή και αποδοχή των παιδιών στα σχολεία και να αποφεύγονται αντιδράσεις.

Προγράμματα Σπουδών για την εκπαίδευση προσφύγων/μεταναστών μαθητών/τριών στην Ελλάδα

Σύμφωνα με το Ι.Ε.Π. (2016), ο σχεδιασμός του Υπουργείου Παιδείας αναφορικά με την εκπαίδευση των προσφύγων μαθητών/τριών, είχε ως στόχο την εκπαιδευτική ένταξη των ανήλικων-προσφύγων, έλαβε υπόψη τις ιδιάζουσες και δύσκολες συνθήκες της τρέχουσας προσφυγικής κρίσης, η οποία με την σειρά της υποδηλώνει τις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές ανάγκες των παιδιών. Το Ι.Ε.Π. για τα παιδιά πρόσφυγες που απομακρύνθηκαν βίαια από τη χώρα τους και παρέμειναν εκτός σχολείου για διάστημα μεγαλύτερο του ενός έτους, έθεσε ως βασικούς στόχους της εκπαίδευσής τους, τη σταδιακή αποκατάσταση του αισθήματος της ασφάλειας και σταθερότητας, στόχοι που αποτελούν βασική μέριμνα της ελληνικής πολιτείας για όλα τα παιδιά των προσφύγων (Ι.Ε.Π., 2016). Για την εκπαίδευση αυτών των μαθητών το εκπαιδευτικό σύστημα καλείται να γίνει ευέλικτο, ανοιχτό, να αναγνωρίσει ταυτότητες υπό συνεχή διαπραγμάτευση, ποικίλες πολιτισμικές αναφορές και διαφορετικές ανάγκες και να ιεραρχήσει διαφορετικά τους εκπαιδευτικούς του στόχους:

1. διαμόρφωση ενός αισθήματος ασφάλειας και αποδοχής.
2. Ανάπτυξη της επικοινωνίας.
3. Προσαρμογή στην εκπαιδευτική διαδικασία και στον θεσμό του σχολείου και
4. επίτευξη γνωστικών στόχων και επιδόσεις στα μαθήματα.

Για την κάλυψη των διδακτικών αναγκών προτάθηκε η διαμόρφωση ενός ειδικού αναλυτικού προγράμματος που να ανταποκρίνεται στον ιδιαίτερος ανομοιογενή μαθητικό πληθυσμό τους, τόσο σε ότι αφορά την εθνική καταγωγή, όσο και την πρότερη εκπαιδευτική εμπειρία. Για τον λόγο αυτό συντάχθηκαν ανοιχτά αναλυτικά προγράμματα σπουδών και αξιοποιήθηκαν ειδικότερα για το μάθημα της ελληνικής γλώσσας, ως σχολικά εγχειρίδια βιβλία που είχαν παραχθεί τα προηγούμενα χρόνια για τη διδασκαλία των ελληνικών ως δεύτερη γλώσσα. Στον δικτυακό τόπο του Ι.Ε.Π. βρίσκονται αναρτημένα τα Ανοιχτά Αναλυτικά Προγράμματα για την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, των μαθημάτων: Ελληνικής Γλώσσας, Μαθηματικών, ΤΠΕ, Φυσικής Αγωγής, Αισθητικής Αγωγής και το Ανοικτό Πρόγραμμα Σπουδών για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στις Τάξεις Υποδοχής (ΤΥ) Ι ΖΕΠ Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, όπου φοιτούν παιδιά πρόσφυγες και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, καθώς και υλικό για το μάθημα της Γλώσσας, αλλά και βοηθητικό - συμπληρωματικό υλικό εκπαιδευτικών των Δ.Υ.Ε.Π..

Ενδεικτικά αναφέρουμε τα: Ανοιχτά Αναλυτικά Προγράμματα για την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, υλικό για το μάθημα της Γλώσσας, αλλά και βοηθητικό - συμπληρωματικό υλικό εκπαιδευτικών των Δ.Υ.Ε.Π., http://iep.edu.gr:8080/index.php/el/?option=com_content_&view=article&id=512, το ανοικτό Πρόγραμμα Σπουδών για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στις Τάξεις Υποδοχής (ΤΥ) Ι ΖΕΠ Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, όπου φοιτούν παιδιά πρόσφυγες», <http://iep.edu.gr/el/component/k2/content/61> και το ανοικτό Πρόγραμμα Σπουδών για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στις Τάξεις Υποδοχής (ΤΥ) Ι ΖΕΠ Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, όπου επίσης φοιτούν παιδιά πρόσφυγες, http://www.iep.edu.gr/images/IEP/EPIDIMONIKI_YPIRESIA/Epist_Monades/A_Kykos/Diapolitismiki/2018/2018_01_04_APS_bbathmia_TY.pd

Αναφορικά με τα παιδιά πρόσφυγες σχολικής ηλικίας για το θεσμικό σχήμα των Τ.Υ. ΖΕΠ, το ΙΕΠ εισηγήθηκε να ανταποκρίνεται στην εκπαίδευση εκείνων των παιδιών προσφύγων που είναι ενταγμένα στον αστικό ιστό και έχουν ως ζητούμενο τη σταδιακά πλήρη ένταξή τους στις κανονικές τάξεις του ελληνικού σχολείου. Η ίδρυση και λειτουργία Τ.Υ. εντάσσεται στον προγραμματισμό του σχολείου (π.χ. διαθέσιμες αίθουσες, ώρες διδασκαλίας κ.ά.), καθώς ο προβλεπόμενος αριθμός αυτών των παιδιών δεν αποδιοργανώνει τη σχολική μονάδα. Στην περίπτωση του μεγαλύτερου μέρους του προσφυγικού πληθυσμού που διαμένει στα Κέντρα Φιλοξενίας εισηγήθηκε να λειτουργήσει ως προπαρασκευαστικό έτος με πρωταρχικό στόχο τη μετάβαση των παιδιών από τη ζωή στους καταυλισμούς σε μια σχολική κανονικότητα και τελικώς την επιτυχή επανένταξή τους στη σχολική κουλτούρα.

Τον Μάρτιο του 2018 ξεκίνησαν επιμορφωτικές συναντήσεις στο πλαίσιο της υλοποίησης της Δράσης 4: «Επιμορφωτικές δράσεις για την υποστήριξη της εκπαίδευσης παιδιών προσφύγων» του ΙΕΠ (Πράξη «Παρεμβάσεις επιμόρφωσης για την ενίσχυση των σχολικών δομών του εκπαιδευτικού συστήματος» MIS 5004204, μετά την με αριθμ. 10526/05-04-2017 Απόφαση Ένταξης της Πράξης στο Ε.Π. «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», όπως τροποποιήθηκε με την υπ' αριθμ. 191/15-01-2018 1η Τροποποίηση της Πράξης (ΑΔΑ: Ω45Τ465ΧΙ8-ΓΨΓ). Αντικείμενο της Δράσης 4 αποτελεί η ενημέρωση των στελεχών εκπαίδευσης και η επιμόρφωση των Συντονιστών Εκπαίδευσης Προσφύγων και των εκπαιδευτικών, οι οποίοι θα στελεχώσουν τις Δ.Υ.Ε.Π. και τα ΤΥ ΖΕΠ για πρόσφυγες, που θα λειτουργήσουν, είτε σε κέντρα φιλοξενίας προσφύγων, είτε σε σχολικές μονάδες που βρίσκονται κοντά σε οργανωμένα κέντρα

φιλοξενίας προσφύγων ή στα διαμερίσματα/ξενοδοχεία και άλλους χώρους στους οποίους έχουν εγκατασταθεί. Η UNICEF (Refugee and Migrant Response in Greece) επίσης, σε συνεργασία με το ΕΚΠΑ, το ΑΠΘ, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και το Πανεπιστήμιο Κρήτης οργάνωσαν μια σειρά δωρεάν επιμορφωτικών προγραμμάτων για εκπαιδευτικούς που εμπλέκονταν στην εκπαίδευση παιδιών προσφύγων, με χρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (DG-ECHO) (Πρόγραμμα Teach4integration). Σκοπός του προγράμματος ήταν η ενίσχυση των δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών, όχι μόνο της γλώσσας αλλά και των άλλων γνωστικών αντικειμένων, ώστε να ανταποκρίνονται με μεγαλύτερη επάρκεια στις προκλήσεις που αναδύονται στο πεδίο της εκπαίδευσης των παιδιών-προσφύγων και να χειρίζονται εκπαιδευτικές πρακτικές που προωθούν την ένταξη, ενδυναμώνουν και οδηγούν στη σχολική επιτυχία.

Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην εκπαίδευση προσφύγων/μεταναστών μαθητών/τριών

Στο πλαίσιο της διδακτικής και της διδασκαλίας με βάση τις αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι βασικό να προηγείται η ανάλυση και αξιολόγηση των αναγκών των μαθητών. Ένα επόμενο βήμα είναι ο ορισμός των στόχων και των αποτελεσμάτων της διδασκαλίας και της μάθησης, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο θα είναι δυνατό να ελεγχθεί, εάν έχουν επιτευχθεί. Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να αποδίδεται στην ανάπτυξη τόσο των γνωστικών, όσο και των συναισθηματικών στόχων. Η διαπολιτισμική διδακτική συνδέεται στενά με την εσωτερική διαφοροποίηση της διδασκαλίας, τις ατομικές, συνεργατικές και ομαδοκεντρικές μεθόδους, τα σχέδια εργασίας, τα παιχνίδια, καθώς και με μοντέλα συνδιδασκαλίας εκπαιδευτικών. Η διαφοροποιημένη παιδαγωγική και διδασκαλία στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής προσέγγισης προτείνεται ως ένας οργανωμένος και ταυτόχρονα ευέλικτος τρόπος προσαρμογής της διδασκαλίας και της μάθησης, ώστε η διδασκαλία να ανταποκρίνεται στο επίπεδο των μαθητών, αλλά και να επιτρέπει σε αυτούς να αναπτυχθούν ως μανθάνοντες στο μέγιστο βαθμό. Ο εκπαιδευτικός θέτει τους παρακάτω στόχους για την οργάνωση της διδασκαλίας του σε ομάδες τάξεις, όπου φοιτούν μαθητές/τριες πρόσφυγες/μετανάστες.

- Η γνωριμία και εξοικείωση με τους κανόνες σχολικής ζωής και τη σχολική εργασία.
- Η υποστήριξη για την ομαλή προσαρμογή τους, τόσο στη σχολική ζωή όσο και στην πόλη και σταδιακά, πλήρως στην κανονική τάξη.
- Η ανάπτυξη δεξιοτήτων και ικανοτήτων που θα εξασφαλίζουν στους/στις μαθητές/τριες πρόσβαση σε μαθησιακά γεγονότα, όπως αυτό του «μαθαίνω πώς να μαθαίνω», της συνεργασίας, της διαπραγμάτευσης, της λήψης αποφάσεων και της ευελιξίας με στόχο την προσωπική τους εξέλιξη (βλ. Οδηγός Περιεχομένου για τη Διδασκαλία της Ελληνικής μετεγκατάστασης (προσωρινή ή μόνιμη)).
- Η ανάπτυξη των επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων, με τη βοήθεια της γλώσσας, σε βαθμό που να τους επιτρέπει να ενταχθούν στις μονάδες Δ.Υ.Ε.Π..
- Η σταδιακή ανάπτυξη της γνωστικής ακαδημαϊκής γλωσσικής ικανότητάς τους (CALP), ώστε να καταστούν ικανοί να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των γνωστικών αντικειμένων του ΑΠΣ.
- Η ενεργή εμπλοκή των προσφύγων μαθητών/τριών και στα γνωστικά αντικείμενα του ΑΠΣ, όπου είναι εφικτό (Παπαχρήστος, 2017).

Είναι σημαντικό κατά την στοχοθεσία να λαμβάνεται υπόψη το προφίλ των προσφύγων μαθητών/τριών, νέων μελών της σχολικής κοινότητας, ώστε να διατηρούν τα βασικά τους

χαρακτηριστικά. Εξαιρέσεις θα υπάρχουν πάντα, όπου οι διδάσκοντες θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη. Οι νέοι πρόσφυγες μαθητές/τριες :

1. στις περισσότερες περιπτώσεις γνωρίζουν ελάχιστα ή και καθόλου τη γλώσσα της χώρας υποδοχής (ελληνικά).
2. Σε πολλές περιπτώσεις δε διαθέτουν οποιοδήποτε κοινό γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας (αγγλικά, γαλλικά κ.ο.κ.) με τους συμμαθητές τους και τους διδάσκοντες.
3. Σε πολλές περιπτώσεις δεν έχουν υπάρξει ποτέ μέλη σχολικής κοινότητας ούτε καν στη χώρα από την οποία προέρχονται (ή έχουν παύσει τις σπουδές τους για μεγάλο χρονικό διάστημα).
4. Δεν αποτελούν ένα ομοιογενές μαθητικό κοινό, καθώς προέρχονται από διαφορετικές χώρες, με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, διαφορετικές μητρικές γλώσσες και διαφορετικά εκπαιδευτικά συστήματα.

Επομένως, η επαρκής υποστήριξη της βασικής επικοινωνιακής δεξιότητας από εξωγλωσσικά στοιχεία θα συμβάλει στην επιτυχέστερη δυνατή παράκαμψη των επικοινωνιακών εμποδίων που προκύπτουν από την έλλειψη κοινού γλωσσικού κώδικα.

Συνοπτικά για τη *διδασκαλία της γλώσσας*, ανεξάρτητα από τη σκοπιά από την οποία διδάσκεται, ο εκπαιδευτικός οφείλει να λαμβάνει ακόμα υπόψη της, προκειμένου να είναι αποδοτική και τις *ακόλουθες προϋποθέσεις*:

α) Τις ανάγκες που έχουν, οι συγκεκριμένοι κάθε φορά μαθητές. Αυτό προϋποθέτει διάγνωση αυτών των αναγκών

β) Το επίπεδο γλωσσομάθειας των μαθητών. Σε ανομοιογενείς τάξεις, όπως αυτές που αναφέραμε, είναι ανάγκη ο εκπαιδευτικός να γνωρίζει το επίπεδο, στο οποίο οι μαθητές κατέχουν τη νεοελληνική γλώσσα.

γ) Το διδακτικό υλικό που θα χρησιμοποιηθεί για τη γλωσσική διδασκαλία.

δ) Τη χρήση ποικίλων μεθόδων διδασκαλίας, οι οποίες προάγουν τη γλωσσική διδασκαλία, όπως:

- **η ομαδική διδασκαλία.** Η μέθοδος αυτή ενδείκνυται περισσότερο από κάθε άλλη στα σχολεία μας, γιατί και τη διδασκαλία της μάθησης και διευκολύνει εκπαιδευτικό, τον ανακουφίζει και του παρέχει τη δυνατότητα για ουσιαστικότερη βοήθεια στους μαθητές. Προϋποθέτει, για να λειτουργήσει αποδοτικά μικρές ομάδες μαθητών.

- **Η συνεργατική διδασκαλία.** Ενδείκνυται κυρίως σε τάξεις με σχετικά μεγάλο αριθμό ξενόγλωσσων μαθητών και ιδιαίτερα αλλοδαπών. Συνήθως διεξάγεται από δύο εκπαιδευτικούς. Τον εκπαιδευτικό της τάξης κι έναν συνεργάτη του, ο οποίος γνωρίζει και τη μητρική γλώσσα των αλλοδαπών μαθητών, ώστε να τους εξηγήει αυτά που δεν καταλαβαίνουν στα ελληνικά. Όπου δεν υπάρχει δυνατότητα για χρήση δίγλωσσου εκπαιδευτικού ως βοηθού και συνεργάτη του δασκάλου της τάξης, το ρόλο αυτό μπορεί να αναλάβει ένας γονιός που είναι δίγλωσσος. Είναι ευνόητο ότι η συνεργατική διδασκαλία ενδείκνυται σε σχολεία όπου δε λειτουργούν τάξεις υποδοχής ή φροντιστηριακά τμήματα.

ε) Χρήση ποικίλων δραστηριοτήτων, οι οποίες προωθούν την εκμάθηση της νεοελληνικής ως δεύτερης γλώσσας, όπως για παράδειγμα :

- Χρήση μουσικής και τραγουδιών για τη γλωσσική διδασκαλία.
- Κοινές εκδηλώσεις στο σχολείο με μουσική, τραγούδια, χορό, φαγητά από διάφορες χώρες με την ενεργό συμμετοχή και των γονιών των μαθητών.
- Συλλογή γλωσσικού υλικού από διάφορες χώρες όπως: τραγούδια-παραδόσεις, ιστορίες, αινίγματα, ανέκδοτα, ήθη και έθιμα, προλήψεις και δεισιδαιμονίες κτλ. Η επεξεργασία αυτού του υλικού και η συγκριτική μελέτη του, βοηθάει συστηματικά στην

προσέγγιση των μαθητών από διάφορες χώρες, στην αμοιβαία κατανόηση και εκτίμηση της πολιτισμικής κληρονομιάς κάθε λαού και παρέχει πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες στους μαθητές, οι οποίες σταδιακά αντισταθμίζουν την όποια καθυστέρηση έχει προκύψει από τη συνδιδασκαλία ετερογενών ομάδων.

- Διεύρυνση του καταλόγου διδασκαλίας ξένων γλωσσών στα σχολεία. Παροχή δηλαδή δυνατοτήτων σ' αυτούς να επιλέγουν μια ξένη γλώσσα της αρεσκείας τους και όχι αυτή που αναγκαστικά προσφέρει το σχολείο. Υπάρχουν διαφορετικές γλώσσες, ιστορίες και πολιτισμοί με τη δική τους αδιαπραγμάτευτη αξία και σπουδαιότητα ο καθένας. (Παπαχρήστος & Παγώνη, 2020).

Ψηφιακό εκπαιδευτικό υλικό για την εκπαίδευση προσφύγων/μεταναστών μαθητών/τριών στην Ελλάδα.

Το εκπαιδευτικό υλικό είναι εξαιρετικά σημαντικός πυλώνας για την εκπαιδευτική διαδικασία σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης τόσο στην παραδοσιακή εκπαίδευση όσο και στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση (Μανούσου, 2021). Στη συνέχεια παρουσιάζεται συνοπτικά, ενδεικτικό ψηφιακό υλικό για την εκπαίδευση **προσφύγων/μεταναστών μαθητών/τριών** από έγκριτες δικτυακές πηγές (Υπουργείο Παιδείας και φορείς του, Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, σχολικές μονάδες, άλλοι φορείς σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, ψηφιακές βιβλιοθήκες) και μπορεί να αξιοποιηθεί από εκπαιδευτικούς που διδάσκουν σε Τ.Υ. ΖΕΠ, Δ.Υ.Ε.Π κτλ.:

Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων:

- Ψηφιακό Σχολείο. Ανοιχτοί Ψηφιακοί Εκπαιδευτικοί Πόροι και διαδικτυακές υπηρεσίες (Φωτόδεντρο) για το Ψηφιακό Εκπαιδευτικό Περιεχόμενο Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: <http://dschool.edu.gr>
- Υλικό Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών Τάξεων Υποδοχής & Φροντιστηριακών Τμημάτων <http://www.oepk.gr/pdfs/t-Yliko.pdf> (Ο.Ε.Π.Ε.Κ.).
- [Τα τρία πρώτα βιβλία για την Εκπαίδευση των Προσφύγων.](#)
- [Πληροφοριακό Φυλλάδιο για το προσωπικό των δομών φιλοξενίας και τους πρόσφυγες γονείς σε 7 γλώσσες](#) (Ελληνικά, Αγγλικά, Αραβικά, Φαρσί, Σορανί, Ουρντού, Κιρμαντζί) για Πρόσβαση στην Εκπαίδευση, με την συνδρομή του ΥΠΑΙΘ.
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.): [Υλικό Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης](#)
- [Ενημερωτική πλατφόρμα Refugee.](#)
- Θεματική Εβδομάδα 2018 - 2019 "[Δημοκρατική Συνύπαρξη και Ανθρώπινα Δικαιώματα](#)"
- [Οδηγοί Διαφοροποιημένης Παιδαγωγικής.](#)

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Α.Π.Θ.):

- Επιμορφωτικό υλικό του Προγράμματος: «Εκπαίδευση Αλλοδαπών και παλιννοστούντων μαθητών». Πρόκειται για υλικό κατάλληλο για εξ αποστάσεως επιμόρφωση και αυτομόρφωση των Εκπαιδευτικών ΠΕ και ΔΕ σε ζητήματα γλώσσας-διγλωσσίας, διδακτικής μεθοδολογίας και διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.
- Ελληνικό Παρατηρητήριο για την Διαπολιτισμική Παιδεία και Εκπαίδευση (Hellenic Observatory For Intercultural). Εκπαιδευτικό υλικό για τη γλωσσική υποστήριξη προσφύγων-παιδιών και ενηλίκων <http://paratiritirio.web.auth.gr/index.php>
- Τσιάκαλος, Γ. (2011). [Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης](#). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο Α.Ε.
- Εκπαιδευτικό υλικό για παιδιά Πρόσφυγες: [xenios zeus](#)

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Ε.Κ.Π.Α.):

- Εκπαιδευτικό υλικό που συγκροτήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος «Ένταξη παιδιών παλιννοστούντων και αλλοδαπών στο σχολείο». (Νηπιαγωγείο, Δημοτικό, Γυμνάσιο) Διαθέσιμο στο: http://www.keda.uoa.gr/epam/ed_material.html

Πανεπιστήμιο Κρήτης:

- [Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και μεταναστευτικών μελετών](#) (ΕΔΙΑΜΜΕ- Παιδεία Ομογενών).

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (Ε.Α.Π.):

- Έργο PRESS: Ανάπτυξη online Αποθετηρίου για εκπαιδευτικούς και εθελοντές που εμπλέκονται με την εκπαίδευση ατόμων με προσφυγικό υπόβαθρο. Το Ε.Α.Π. δημιούργησε πλατφόρμα στο πλαίσιο του Έργου PRESS (Provision of Refugee Education and Support Scheme), όπου σχεδιάστηκε και αναπτύχθηκε ειδικό αποθετήριο για την κατάρτιση των εκπαιδευτικών και εθελοντών που εμπλέκονται με την εκπαίδευση ατόμων με προσφυγικό υπόβαθρο. Η πρόσβαση στην πλατφόρμα είναι ελεύθερη με τη δημιουργία προσωπικού λογαριασμού στο ακόλουθο link: <http://pressproject.eap.gr/presspository/login/signup.php?>. Το αποθετήριο περιλαμβάνει πολυτροπικά κείμενα σε πέντε θεματικές κατηγορίες: Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, Ανθρώπινα Δικαιώματα, Το δικαίωμα στην εκπαίδευση, Βασικά Στοιχεία Επικοινωνίας στις Αραβικές γλώσσες, Βασικά στοιχεία επικοινωνίας στις Φάρσι/Ντάρι γλώσσες, Οδηγός Ψυχικής Υγείας (Αξονας 3 του Έργου).

Συνήγορος του Πολίτη:

- [Πρωτοβουλίες του Συνηγόρου του Πολίτη για την προστασία των ανηλίκων προσφύγων και μεταναστών/στριών.](#)
- [Ενημερωτικό υλικό του Συνηγόρου του Παιδιού.](#)

Συμβούλιο της Ευρώπης:

- [Compass](#) - Manual for Human Rights Education with Young People (2nd edition - reprinted with revisions, (2015). [Η Ελληνική μετάφραση.](#)
- Λευκή Βίβλος για τον Διαπολιτισμικό Διάλογο (2008) [«Ζώντας μαζί ως ίσοι με αξιοπρέπεια».](#)
- COMPASITO (2008). Manual on human rights education for children – Ελληνική Μετάφραση.
- [Νοιάζομαι και Δρω](#) (2019): Εγχειρίδιο Εκπαίδευσης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα.
- [Εργαλειοθήκη του Συμβουλίου της Ευρώπης:](#) Γλωσσική υποστήριξη για ενήλικες πρόσφυγες.
- [Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων που ισχύουν σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης](#) (ΕΕ).

Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες:

- Εκπαιδευτικό υλικό που απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων και είναι ιδιαίτερα ευέλικτο, ώστε να προσαρμόζεται ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες κάθε τάξης και διδακτικού αντικειμένου (Γλώσσα, Ιστορία, Γεωγραφία, Καλλιτεχνικά, κτλ.).
- UNHCR-IOM (2009). [Δεν είναι μόνο Αριθμοί](#) Εγχειρίδιο Δασκάλου, Εκπαιδευτικό Υλικό για το Μετανάστευση και το άσυλο στην Ευρώπη, Έκδοση Διεθνής Οργανισμός για τη Μετανάστευση (IOM) και η ύπατη αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους πρόσφυγες (UNHCR).
- UNHCR [-Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες Δραστηριότητες βιωματικής μάθησης στα ανθρώπινα δικαιώματα και στα δικαιώματα των προσφύγων.](#)

Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ):

- Στην [Ψηφιακή βιβλιοθήκη ΕΚΤ](#) βρίσκεται συγκεντρωμένο υλικό (ψηφιοποιημένα αρχεία από το 1997 έως το 2006) που δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του ΕΠΕΑΕΚ Ι και ΙΙ. Περιηγηθείτε στον διαδικτυακό τόπο και θα βρείτε στοιχεία: Διαπολιτισμική εκπαίδευση, προσχολική αγωγή, δια βίου μάθηση, ειδική αγωγή και ένα ευρύ σύνολο συναφών θεμάτων, (*Ρατσισμός Κοινωνικός αποκλεισμός Μετανάστες - κοινωνική ένταξη, Μετανάστευση Μητρική, γλώσσα, κ.τ.λ.*)

Επιπλέον υπάρχει ενδιαφέρον υλικό και από αρκετούς ακόμη φορείς, όπως σχολικές μονάδες: το [6^ο Διαπολιτισμικό Σχολείο Ελευθερίου Κορδελιού Θεσσαλονίκης](#), το [132^ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών](#), [τη Διεθνή Αμνηστία](#), τη ΜΚΟ [ΜΕΤΑδραση](#), την [Ανοιχτή Βιβλιοθήκη](#).

Πρόγραμματα Erasmus+/Τομέας Σχολικής Εκπαίδευσης, όπως το [Ξένιος Ζεύς](#)
<http://www.xenioszeus.kmaked.eu/index.php/el/produced-material-gr/educational-material-gr>

Ινστιτούτο για Δικαιώματα την Ισότητα & την Ετερότητα ([i-RED](#)) Πρότυπος

Elniplex: Παιδικά βιβλία για τους πρόσφυγες.

Μελετώντας το παραπάνω υλικό διαπιστώνουμε ότι πολλοί φορείς έχουν ψηφιοποιημένο εκπαιδευτικό υλικό, κυρίως σε μορφή pdf, το οποίο είναι διαθέσιμο κυρίως για τους εκπαιδευτικούς που ασχολούνται με τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, διδάσκουν σε ΤΥ των ΖΕΠ ή στα Δ.Υ.Ε.Π.. Πραγματικά το υλικό αυτό είναι πολύ και ενδιαφέρον για τους εκπαιδευτικούς που διδάσκουν πρόσφυγες και μετανάστες. Ωστόσο είναι απαραίτητη η επιμόρφωση τόσο όσον αφορά την ύπαρξη του, αλλά κυρίως όσον αφορά την παιδαγωγική αξιοποίησή του. Επιπλέον υπάρχει υλικό ως αποτέλεσμα εργασιών μαθητών από προγράμματα ευαισθητοποίησής τους. Δεν φαίνεται να υπάρχει ψηφιακό υλικό ειδικά διαμορφωμένο για εξ αποστάσεως εκπαίδευση το οποίο να είναι διαθέσιμο στους ίδιους τους μαθητές για να τους διευκολύνει στην επικοινωνία και σε βασικά σημεία της εκπαίδευσής τους.

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση μεταναστών/προσφύγων μαθητών/τριών στην Ελλάδα

Η εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση είναι μια περίπλοκη και απαιτητική διαδικασία για την εφαρμογή της οποίας συμπληρωματικά στο παραδοσιακό εκπαιδευτικό πλαίσιο χρειάζεται συστηματική οργάνωση και πολλούς μετασχηματισμούς σε πολλά επίπεδα (Μανούσου, 2021).

Την περίοδο της πανδημίας λόγω του Covid 19, το σχολικό έτος 2019-2020 και 2020-2021, χρειάστηκε όλες οι σχολικές μονάδες της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας να κάνουν εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Μάλιστα το 2020-21 (3882 Β'/12-09-2020) έγινε υποχρεωτική η σύγχρονη και ασύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τις περιπτώσεις που δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί η δια ζώσης διδασκαλία. Οι συγκεκριμένες οδηγίες ίσχυαν για όλους τους μαθητές και τους πρόσφυγες/μετανάστες. Ωστόσο η συμμετοχή και απρόσκοπτη πρόσβαση όλων των μαθητών/τριών που είναι πρόσφυγες/μετανάστες είναι μια δύσκολη διαδικασία με πολλές προκλήσεις όπως διαπιστώνει και το Αυτοτελές Τμήμα Συντονισμού και Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης Προσφύγων του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων στην απάντησή του (Α.Π. 46025/21/04/21) στον Συνήγορο του Πολίτη και στον Βοηθό Συνηγόρου του Πολίτη για τα δικαιώματα του παιδιού. Συγκεκριμένα επισημαίνεται στο συγκεκριμένο έγγραφο ότι «οι περισσότερες δυσκολίες εμφανίζονται, κυρίως, από τα προβλήματα διασύνδεσης του διαδικτύου στους τόπους διαμονής των

μαθητών προσφύγων. Η ενίσχυση του σήματος Wi-fi και η παροχή internet στις δομές Φιλοξενίας Προσφύγων αποτελεί, κυρίως, αρμοδιότητα των υπευθύνων διαχείρισης των δομών φιλοξενίας σύμφωνα με όσα προβλέπει ο «Γενικός Κανονισμός Λειτουργίας Δομών Προσωρινής Υποδοχής και Δομών Προσωρινής Φιλοξενίας πολιτών τρίτων χωρών ή ανιθαγενών, που λειτουργούν με μέριμνα της Υπηρεσίας Υποδοχής και Ταυτοποίησης». (Β' 5272/30-11-2020).

Για την επίλυση του συγκεκριμένου ζητήματος, το ΥΠΑΙΘ κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια και σε συνεργασία με το ΙΤΥΕ-Διόφαντος και το Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο (ΠΣΔ), προχώρησε σε κάλυψη των περισσότερων Κέντρων Φιλοξενίας με γραμμές μεγαλύτερης ισχύος internet και καλύτερης σύνδεσης Wi-fi. Η διαδικασία είναι σε εξέλιξη και θα ολοκληρωθεί σύντομα. Επίσης, το ΥΠΑΙΘ συνεργάζεται, αδιάλειπτα, με διάφορους φορείς για τα θέματα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Σε συνεργασία με τη UNICEF, το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες η Απόφαση (20-03-2020 Αρ. Πρωτ. 39731/Δ) με θέμα: «Παροχή προσωπικών λογαριασμών στους μαθητές της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης από το Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο». Το απλουστευμένο κείμενο της Απόφασης μεταφράστηκε σε 11 γλώσσες (αραβικά, φαρσί, σοράνι, κουρμαντζί, γαλλικά, αγγλικά, λιγκάλα, ουρντού, παστό, τούρκικα και στην αμχαρική) και διανεμήθηκε στους γονείς και μαθητές πρόσφυγες μέσω των Συντονιστών Εκπαίδευσης Προσφύγων.

Επίσης, έγινε μετάφραση των οδηγιών σχετικά με την τηλεεκπαίδευση σε όλες τις γλώσσες που ομιλούνται σε κάθε δομή Φιλοξενίας και ελήφθησαν τα απαραίτητα μέτρα, ώστε να λάβουν οι γονείς την απαραίτητη καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο δημιουργίας ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για τα παιδιά τους. Τέλος, σε συνεργασία με το Education Working Group της UNICEF, δίνονται συνεχώς απαντήσεις σε ερωτήματα και επιλύονται ζητήματα σε σχέση με το θέμα της πρόσβασης παιδιών μεταναστών και προσφύγων στο σύστημα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και παρέχεται μετάφραση των οδηγιών του ΕΟΔΥ για τον Covid-19 στις ομιλούσες γλώσσες των Δομών Φιλοξενίας. Όπως διαπιστώνουμε από το συγκεκριμένο έγγραφο, για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, ιδιαίτερα για τους πρόσφυγες/μετανάστες μαθητές/τριες, γίνονται σημαντικές προσπάθειες, αλλά υπάρχουν πολλές αντικειμενικές δυσκολίες, όπως ζητήματα υποδομών, σύνδεση στο διαδίκτυο, μετάφραση κειμένων στην γλώσσα τους κτλ. Επιπλέον, θα προσθέσουμε την ανάγκη ειδικά διαμορφωμένου εκπαιδευτικού υλικού στο οποίο να έχουν πρόσβαση οι ίδιοι οι μαθητές και να μπορούν να το μελετήσουν είτε σε έντυπη είτε σε ψηφιακή μορφή και να υποστηρίζονται από επιμορφωμένους εκπαιδευτικούς.

Ιδιαίτερα, όσον αφορά το θέμα του υλικού για τους μαθητές είναι σημαντικό, αλλά και πολύ απαιτητικό. Μια ενδιαφέρουσα μελέτη, σχετική με το θέμα, είναι η Free Digital Learning (FDL), Ελεύθερη (δωρεάν) Ψηφιακή Μάθηση, των Colucci, Smidt, Devaux, Vrasidas, Safarjalani & Muñoz (2017, οπ. αναφ. Καρατράντου & Παναγιωτακόπουλος, 2021).

Καθώς η μάθηση μέσω της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι αναγκαίο να είναι πολυμορφική για να είναι αποτελεσματική (Λιοναράκης, 2006), να αξιοποιεί μεγάλη ποικιλία μορφών (Anderson, 2009), σε συνδυασμό με τις δυνατότητες που παρέχουν τα σύγχρονα smartphones, τα οποία χρησιμοποιούνται από τους πρόσφυγες σε όλα τα στάδια του δύσκολου ταξιδιού τους από την πατρίδα τους προς τη χώρα οικοδομής (AbuJarour, 2020 οπ. αναφ. Καρατράντου, & Παναγιωτακόπουλος, 2021), μπορεί να συνεχίζεται αδιάλειπτα και συμπληρωματικά μέχρι να ενταχθούν στο εκπαιδευτικό σύστημα. Η διδασκαλία μέσω διαδικτύου μπορεί να αξιοποιηθεί πολύπλευρα (Ko & Rossen, 2021) και ιδίως στην περίπτωση των μαθητών/τριων προσφύγων μεταναστών με την κατάλληλη οργάνωση και υποδομή, όπως διαπιστώνει και η Αποστολίδου (2019) στη διδακτορική διατριβή της με θέμα: Σχεδιασμός και εφαρμογή πολιτισμικά προσαρμοσμένων προγραμμάτων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης για ενήλικες πρόσφυγες.

Συμπερασματικά

Το φαινόμενο της μετανάστευσης γίνεται όλο και πιο σημαντικό τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς ο αριθμός των ανθρώπων που μετακινούνται από τη μια χώρα στην άλλη είναι παγκοσμίως υψηλότερος. Η μετανάστευση έχει σαφώς τον αντίκτυπό της τόσο στις χώρες υποδοχής όσο και στις χώρες αποστολής και καθοδηγεί πολλές σύγχρονες κρίσιμες πολιτικές αποφάσεις και προτιμήσεις. Η κατανόηση της στάσης των ανθρώπων στη μετανάστευση είναι επομένως ζωτικής σημασίας. Σε γενικές γραμμές, αυτές οι στάσεις διαφέρουν πολύ μεταξύ των ατόμων καθώς και μεταξύ των χωρών. Η κατανόηση της στάσης απέναντι στη μετανάστευση έγινε ιδιαίτερα εμφανής κατά τη διάρκεια και μετά την ευρωπαϊκή κρίση μετανάστευσης το 2015. Σε αυτή την περίοδο αναδείχθηκαν και δοκιμάστηκαν πολιτικές και προθέσεις σε όλο σχεδόν το φάσμα των κρατών εντός και εκτός της ΕΕ. Όμως και στο μέλλον η κατάσταση της μετανάστευσης στην ευρύτερη ευρωπαϊκή περιοχή θα διαμορφωθεί από τις εξελίξεις στις περιοχές σύγκρουσης στην Εγγύς και Μέση Ανατολή και στις αφρικανικές περιοχές. Χωρίς να παραβλέπουμε τις μετακινήσεις πληθυσμών λόγω της κλιματικής αλλαγής, αυτό δεν σημαίνει ότι άλλες περιοχές του κόσμου αξίζουν λιγότερης προσοχής ή συνεργασίας.

Παρά τη Διακήρυξη της Μάλτας (2017) και τις πρόσφατες προτάσεις της Γερμανίας για έλεγχο αιτήσεων ασύλου στα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ δημιουργείται κάποια ελπίδα ότι τα πράγματα ενδέχεται να αρχίσουν να κινούνται ξανά μετά το αδιέξοδο του 2018-2019. Ωστόσο, αυτές οι εξελίξεις υποδηλώνουν ότι η πρόοδος θα είναι σταδιακή και η τάση με διαφορετικές ταχύτητες και συνασπισμούς των πρόθυμων θα συνεχιστεί. Επομένως, είναι προφανές ότι, εάν συμφωνηθεί κάποια στιγμή το νέο σύμφωνο για τη μετανάστευση, μαζί με άλλες πρωτοβουλίες, τα αποτελέσματα θα καθυστερήσουν και θα φανούν στα επόμενα έτη. Ενώ λοιπόν ο υπόλοιπος κόσμος σκέπτεται πώς θα μπορούσε να δράσει στα κύματα μετανάστευσης από «έξω» προς τη Δύση, η χώρα μας θα πρέπει να δρα άμεσα, γρήγορα και αποτελεσματικά, μέσα στα περιθώρια των διεθνών συμφωνιών. Θα έλεγε κανείς ότι αναζητεί διαρκώς, συνήθως εντελώς μόνη, τη λεπτή ισορροπία ανάμεσα στον ανθρωπισμό προς τους τρίτους και την ασφάλεια του πληθυσμού της, αλλά και όσων πληθυσμών η ίδια ήδη φιλοξενεί.

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση των μαθητών/τριων προσφύγων μεταναστών είναι μια απαιτητική διαδικασία για την οποία απαιτούνται εκτός από το ανάλογο θεσμικό πλαίσιο, υποστήριξη των υποδομών (πρόσβαση στο διαδίκτυο κτλ), μετασχηματισμοί, δημιουργία ψηφιακών προγραμμάτων για τους ίδιους/ες τους μαθητές/τριες, συμπληρωματικά με την

εκπαίδευση τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Χρειάζεται η οργάνωση ενός προγράμματος που να υποστηρίζει τη διαρκή και απρόσκοπτη εκπαίδευσή τους στην εξ αποστάσεως, ώστε να ενταχθούν πιο ομαλά και γρήγορα στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Στην συγκεκριμένη εργασία παρουσιάστηκαν στοιχεία για μαθητές πρόσφυγες και μετανάστες σχολικής ηλικίας που βρίσκονται στην Ελλάδα, αλλά και προγράμματα που αφορούν την εκπαίδευσή τους. Οι εκπαιδευτικοί που καλούνται να σηκώσουν το βάρος της γλωσσικής εκπαίδευσης στο πεδίο, έχουν να επιλέξουν υλικό από μία πληθώρα εφαρμογών είτε σε έντυπη είτε σε ηλεκτρονική μορφή, να το τροποποιήσουν, να το επεξεργαστούν ή να το αναπτύξουν, ακόμη και να το βελτιώσουν, ανάλογα με τις ανάγκες της διδασκαλίας τους. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η εξ αποστάσεως διδασκαλία αφενός είναι κυρίαρχη στη διάδοση του συγκεκριμένου τύπου υλικού αφετέρου το ίδιο το υλικό φαίνεται να είναι σχεδιασμένο για το συγκεκριμένο τύπο διδασκαλίας. Συνεπώς όπως επισημάνθηκε, είναι κεφαλαιώδης η σημασία του ρόλου των εκπαιδευτικών να διαχειριστεί το ψηφιακό πληροφοριακό υλικό, όπως αυτό παρουσιάστηκε και διατίθεται από τους διάφορους φορείς. Τέλος, έγινε μια αναφορά στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση την περίοδο της πανδημίας τους προβληματισμούς και τα ζητήματα τα οποία προέκυψαν και συνεχίζουν να προκύπτουν.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Anderson, T. (2009). *The Theory and Practice of Online Learning*, 2nd Ed. Athabasca University Press. Available https://www.aupress.ca/app/uploads/120146_99Z_Anderson_2008-Theory_and_Practice_of_Online_Learning.pdf
- Associated Press (2021). Ανακτήθηκε από: <https://apnews.com/hub/migration>.
- Field, S., Kuczera, M. & Pont, B. (2007). *No More Failures: Ten Steps to Equity in Education*. Ανακτήθηκε από: <https://www.oecd.org/education/school/45179151.pdf>
- ICMPD, (2021). Ανακτήθηκε από: https://www.icmpd.org/file/download/56097/file/TRAFIG_PolicyBrief_Outward-and-upward-mobility-Katsiaticas-et-al.pdf
- Iram, Y. (2003). Education of minorities: problems, promises and prospects- an international perspective. In: Y. Iram (ed), *Education of Minorities and Peace Education in Pluralistic Societies*. London: Praeger, 3-13.
- Ko, S. & Rossen, S. (2021). *Διδακασία μέσω διαδικτύου, Εργαλεία και Παραδείγματα*. Προπομπός.
- UNHCR, (2021). Ανακτήθηκε από: https://www.google.gr/search?q=unhcr+2021+report&source=hp&ei=Rgl5YbeSAqXsXgHgrowBQ&f&isig=ALs-wAMAAAAAYXkXVmO8bGbizDqbZIGgiRSOmp9FoAcT&oq=unhcr+2021+report&gs_lcp=Cgnd3Mtd2l6EAEYATIECAAQEzIECAAQEzIECAAQEzIECAAQEzIECAAQFhAeEBMγCAgAEBYQHhATMggIABAWEB4QEzIECAAQFhAeEBMγCAgAEBYQHhATMggIABAWEB4QEIDLFFjLFGDtkWgAcAB4AIABeIgBeJIBAzAuMZgBAKABAqABAQ&scient=gws-wiz
- Αποστολίδου, Α. (2019). Σχεδιασμός και εφαρμογή πολιτισμικά προσαρμοσμένων προγραμμάτων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης για ενήλικες πρόσφυγες. *Διδακτορική Διατριβή*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- ΔΥΕΠ, (2016). Κριτήρια και διαδικασία στελέχωσης των εν λόγω δομών. Διαθέσιμο στο: <https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/prosfiges1.pdf>
- Ευρωπαϊκό Δίκτυο Συνηγόρων του Παιδιού (ENOC) (2016). «*Απειλούνται η ασφάλεια και τα θεμελιώδη δικαιώματα των παιδιών που μετακινούνται*». Ανακτήθηκε από: <https://www.synigoros.gr/resources/160211-epistoli.pdf>
- Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Δράσης για τη Μετανάστευση: Εδραίωση της προόδου που έχει σημειωθεί. Ανακτήθηκε από: https://ec.europa.eu/greece/news20171511_metanastefsi_edraiosi_proodou_el
- ΙΕΠ Δελτίο Τύπου: <http://iep.edu.gr/el/deltia-typou-genika/deltio-typou-epimorfosi-prosfygwn>
- Καρατράντου, Α. & Παναγιωτακόπουλος, Χ. (2021). *E-learning και ευάλωτοι πληθυσμοί: Πρόσφυγες – Σωφρονιστικά Ιδρύματα - Εμπόλεμες Περιοχές*. Στο Χρ. Παναγιωτακόπουλος, Ευ. Μανούσου, Σ.

- Αρμακόλας, Α. Χαρτοφύλακα, *Θεματική Ενότητα ΕΤΑ60: Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στην Εκπαίδευση: online learning και e-learning* (σσ. 164-194). Πάτρα: ΕΑΠ
- Λιοναράκης, Α. (2006). Η θεωρία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και η πολυπλοκότητα της πολυμορφικής της διάστασης. Στο Λιοναράκης, Α. (Επιμ.). *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Στοιχεία θεωρίας και πράξης*. Αθήνα: Εκδόσεις Προπομπός (11-41).
- Μανούσου, Ε. (2021). *Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση, ζητήματα σχεδιασμού & Οργάνωσης. Διαπιστώσεις, προβληματισμοί και Προτάσεις*. Εκδόσεις Φυλάτος
- Νόμος 4547/2018, (ΦΕΚ Α' 102/12.06.2018, τ. Α'). «Αναδιοργάνωση των δομών υποστήριξης της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις».
- Παπαδοπούλου, Δ., Π. (2017). *Το προσφυγικό φαινόμενο: Η ελληνική και η Διεθνής Εμπειρία, Ενότητα 3. Όψεις του προσφυγικού Φαινομένου, Επιμορφωτικό Πρόγραμμα Ευαισθητοποίησης, ΕΑΠ*.
- Παπαχρήστος, Κ. & Παγώνη, Π. (2020) (Επιμ.). *Πρόσφυγες & μετανάστες μαθητές στο ελληνικό σχολείο - Διαπολιτισμική Εκπαίδευση - Βιωματικές δράσεις*. Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Παπαχρήστος, Κ. (2011). *Η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση στο ελληνικό σχολείο*. Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Παπαχρήστος, Κ., Παγώνη, Π., Λεμπέση, Κ. (2021). *Το σχολείο ως διαπολιτισμική κοινότητα μάθησης και η διαπολιτισμική ικανότητα των εκπαιδευτικών*. Αθήνα: Αιακός.
- Παπαχρήστος, Κ. (2021). Εκπαιδευτική πολιτική για την ένταξη των προσφύγων/μεταναστών μαθητών (2015-2019) στο πλαίσιο των συμπεριληπτικών προσεγγίσεων: Διαπιστώσεις, προβληματισμοί και προτάσεις. Στα πρακτικά, Ε., Παπαγεωργίου, Ι., Καραμήνας, Ζ., Κρόκου & Φ. Τσιαμπάση (επιμ) του Διαδικτυακού Επιστημονικού Συνεδρίου με θέμα: «*Το Σχολείο της Συμπερίληψης: Πραγματικότητα και Προοπτικές*» που διοργανώθηκε από το 3^ο ΠΕ.Κ.Ε.Σ. Αττικής, σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής (Διδρυματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΔΠΜΣ) Παιδαγωγική μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών Προσεγγίσεων), και πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα (6-7 Νοεμβρίου 2020), Τόμος Α', σσ. 181-194.
- ΠΔ 18/2018 (ΦΕΚ 31/τ.Α'/23.02.2018). Οργανισμός Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Ανακτήθηκε από:
https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2018/FEK_organismos_ypourgeiou_paideias2018.pdf
- Συμβούλιο της Ευρώπης, (2015). Ανακοίνωση τη Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή Περιφερειών _ Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Δράσης για την μετανάστευση: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_el.pdf
- Συνήγορος του Παιδιού, (2016). *Έκθεση μηχανισμός παρακολούθησης : τα δικαιώματα των παιδιών που μετακινούνται στην Ελλάδα*. Συνήγορος του Πολίτη, Συνήγορος του Παιδιού, Unisef.
- Συνήγορος του Πολίτη, (2016). *Δελτίο Τύπου Πρωτοβουλίες του Συνηγόρου του Πολίτη για την προστασία των ανηλίκων προσφύγων και μεταναστών*. Ανακτήθηκε από: <https://www.synigoros.gr/resources/160211-dt.pdf>
- Συνήγορος του Πολίτη, (2016). Συνήγορος του Παιδιού και της Unisef, <https://www.synigoros.gr/resources/20170420-ekthesi-mixanismos.pdf>
- ΥΠ.Π.Ε.Θ., (2016). Επιστημονική Επιτροπή για την υποβοήθηση του έργου της Επιτροπής Στήριξης των Παιδιών των Προσφύγων. Οι εκπαιδευτικές δράσεις για τα παιδιά των προσφύγων. Ανακτήθηκε από: https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/Epistimoniki_Epitropi_Prosfygon_YPPETH_Full_Report_June_2016_update.pdf).
- ΥΠ.Π.Ε.Θ., (2017). Έκθεση αποτίμησης του έργου για την ένταξη των παιδιών των προσφύγων στην εκπαίδευση και προτάσεις για το νέο έτος 2017-2018. Ανακτήθηκε από:
<https://www.minedu.gov.gr/prosf-ekpaideusi-m/28722-16-06-17-ekthesi-apotimisis-tou-ergou-gia-tin-entaksi-ton-paidion-ton-prosfygon-stin-ekpaidefsi-kai-protasi-gia-to-neo-etos>
- ΥΠ.Π.Ε.Θ., (2018). Εγκύκλιος 157914/Ε1/26.09.2018, Συντονιστών Προσφύγων https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/%CE%A3%CE%A5%CE%9D%CE%A4%CE%9F%CE%9D%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%95%CE%A3_%CE%95%CE%9A%CE%A0%CE%91%CE%99%CE%94%CE%95%CE%A5%CE%A3%CE%97%CE%A3_%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%A3%CE%A6%CE%A5%CE%93%CE%A9%CE%9D.pdf
- Υπουργική Απόφαση, (ΦΕΚ 3049/2016). Ίδρυση, οργάνωση, λειτουργία, συντονισμός και πρόγραμμα εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων (ΔΥΕΠ), κριτήρια και διαδικασία στελέχωσης των εν λόγω δομών». Ανακτήθηκε από:
<https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/prosfiges1.pdf>

- Υπουργική Απόφαση, (ΦΕΚ 3237/10.10.2016, τ.β'). «Καθορισμός των σχολικών μονάδων για το σχολικό έτος 2016-17 εντός των οποίων θα λειτουργούν οι Δομές Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων (Δ.Υ.Ε.Π.). Ανακτήθηκε από: <https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/%CE%94%CE%A5%CE%95%CE%A0.pdf>
- Χαρίτος, Β. (2019). Πολιτισμικός πλουραλισμός και πρόσφυγες σχολικής ηλικίας. Στο: Α. Λιοναράκης, Β. Ιωακειμίδου, Μ. Νιάρη, Ε. Μανούσου, Α. Χαρτοφύλακα, Σ. Παπαδημητρίου, Α. Αποστολίδου, (επιμ.), 10^ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, που οργανώθηκε από τη Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, την Επιστημονική Εταιρεία «Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης» & το Διεθνές Περιοδικό: Open Education –The Journal for Open & Distance Education & Educational Development, στην Αθήνα, Γραβιάς 4-6, 22 –24 Νοεμβρίου 2019, με τίτλο «Διαμορφώνοντας από κοινού το μέλλον της εκπαίδευσης». V10(3A). DOI: <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.2365>
- Χαρίτος, Β. (2021). Συμπερίληψη προσφύγων/μεταναστών μαθητών στο εκπαιδευτικό σύστημα. *Νέος Παιδαγωγός online*, 23, 406-414.